

Verslag van de eerste bijeenkomst inzake de implementatie van de Nationale Bijenstrategie door de waterschappen op 29 juni 2018

Locatie: kantoor waterschap Rivierenland Tiel

Middagvoorzitter: Rien Klippel – Unie van Waterschappen

Notulist: Connie Dekker – waterschap Zuiderzeeland

Aanwezig: vertegenwoordigers van de waterschappen Rivierenland, Vechtstromen, Noorderzijlvest, Vallei en Veluwe, De Dommel, Scheldestromen, Drents-Overijsselse Delta, Brabantse Delta, Zuiderzeeland, De Fruitmotor en de sprekers.

Bijlagen: PP-presentaties van de inleiders.

1. Rien Klippel opent de bijeenkomst met een korte presentatie. Hij gaat in op het doel van de bijeenkomst en schetst de kaders waarbinnen de Nationale Bijenstrategie zich bevindt. Hij nodigt de waterschappen uit om enerzijds kennis te delen en kennisvragen te formuleren en anderzijds met de te ontwikkelen handelingsperspectieven aan de slag te gaan.

2. Wieke Tas, van het ministerie van LNV geeft uitleg over de Nationale Bijenstrategie en de Kennisimpuls Bestuivers. Zij geeft daarbij aan de verbinding tussen landbouw en natuur het belangrijkste onderwerp wordt voor het ministerie van LNV. Bestuivers zijn essentieel voor voedselgewassen.

Uit een mondiale studie van IPBES blijkt dat er sprake is van een wereldwijde afname. 55% van de 181 soorten op de Rode Lijst doen het slecht. Uit een insectensterfte onderzoek in Duitsland blijkt dat de landbouw een belangrijke factor is. Vandaar een nationale bijenstrategie. Deze is niet alleen van de overheid, maar van alle partijen. Het gaat daarbij niet om geld, maar over het samen opzetten van acties en het beschikbaar stellen van capaciteit en middelen.

Het hoofddoel van de strategie is: in 2030 bijen en bestuivers duurzaam bevorderd en behouden. 3 thema's: B&B for Bees; Inzet op natuurinclusieve landbouw en de honingbij.

In de aanloop naar de ondertekening van de strategie zijn er 80 initiatieven ingediend. 43 partners hebben ondertekend en inmiddels zijn er weer 5 nieuwe partners. Nederland is aangesloten bij de internationale Coalition of the willing on pollinators.

Wieke schetst de inzet vanuit LNV als volgt: faciliteren netwerk, verbinden initiatieven, organiseren bijeenkomsten (september 2018 vervolgbijeenkomst), verspreiden kennis, GLB, ondersteuning coalition en big data en kennis verzamelen/verspreiden.

Zie ook www.kennisimpulsbestuivers.nl

Zij sluit af met een oproep aan de waterschappen om bij de inrichting en beheer bij te dragen aan de uitvoering van de nationale bijenstrategie. "Waterschappen hebben een belangrijke rol: zij beheren dijken, taluds, terreinen awzi's; enz; samen een groot oppervlak. Ondertekening door Unie is vrijwillig, maar niet vrijblijvend".

Uit de zaal wordt gevraagd: wat is het verschil tussen bijenstrategie en biodiversiteit? Het antwoord is dat de habitat voor wilde bestuivers hoge eisen stelt, dat is ook goed voor biodiversiteit.

3. Theo Zeegers van EIS kenniscentrum Insecten geeft "Bijles over hommeles".

Hij onderscheidt vier soorten bestuivers: bijen, vliegen, kevers en vlinders. Driekwart van de gewassen wordt bestoven door insecten (alleen granen zijn windbestuivers). De helft van alle plantensoorten worden bestoven door bijen. 126 soorten exclusief door bijen.

Hommels bestuiven tomaten in kassen. Insecten vormen voedsel voor vogels. Waarom bestuiven insecten? Voor voedsel (nectar en stuifmeel). Stuifmeel is voedsel voor de larven

(jonge bijen). In Nederland kennen we 358 soorten bijen. Ze leven solitair. De Honingbij is geen wilde bij. Eigenlijk is dit een soort "veeteelt", hij is geïmporteerd uit Afrika.

Wat is nodig voor wilde bijen?

- voedsel (bloemen) en
- nestgelegenheid. 80% nestelen in de bodem, 20% in hout (bijenhotel).
- zon en
- bouw materiaal

Theo noemt de recente Radboudpublicatie over de dramatische afname van insecten. Bijen doen het heel slecht (analoog in Duitsland; in 27 jaar 60% afname), hommels nog veel erger. Binnenkort start er ook onderzoek naar waterinsecten.

Hij besluit met de volgende boodschap:

1. commerciële oplossingen werken niet altijd
  2. simpel inrichten is genoeg: klaver, native (inheems), margriet.
  3. Zorg ook voor evaluatie. EIS kan dit onderzoeken.
4. Fabrice Ottburg van Wageningen Environmental Research gaat in op bij-vriendelijke oevers voor wilde bijen.

Natuurvriendelijke oevers kunnen –mits juist ingericht en beheerd- veel potentie bieden als leefgebied voor bijen en andere bestuivers. Een goed beheer van natuurvriendelijke oevers is ook goed voor de landbouw! Hij bespreekt een aantal inheemse moerasplanten voor wilde bijen/bestuivers. Een lijst met bij-vriendelijke oeverplanten is echter nog niet beschikbaar. Verder geeft hij de volgende tips:

- Vergroot de geleidelijke gradiënt nat-droog. Betrek de berm om het talud te verbreden.
  - Niet maaien voordat bloemen zijn uitgebloeid en zaad heeft gezet.
  - Maaien ipv klepelen,
  - voer maaisel af, binnen 2 dagen afvoeren
  - laat 15-30% staan,
  - gebruik lichte machines
  - gebruik rupsvoertuigen
  - extensiveer begrazing door schapen (=geen bloemen)
  - vervang schapen door sinusbeheer
  - neem geen exotische oeverplanten in beplantingsvoorstellen
  - nat kruidrijk grasland belangrijk (amfibieën, foerageer, nestel en overwinteringshabitat)
  - maximaal 2 a 3 keer maaien (juni en september)
  - niet inzaaien met eenjarige bloemenmengsel maar meerjarige kruidrijke mengesels (bijv. Bolderik)
  - Grote ratelaar (later dan juni maaien)
  - Van hooilandbeheer naar sinusbeheer
  - Niet te snel maaien
  - Sinusbeheer langs spoorberm/tocht
5. Joop Spijker van Wageningen Environmental Research (Alterra) geeft uitleg over het belang van bij-vriendelijk beheer van graslanden/dijken en bermen.

Dijken/bermen vormen een dooradering van landschappen die onleefbaar zijn voor insecten. Nadeel dijken: voor inspectie in winter moet de dijk gemaaid zijn. Overwintering is moeilijk. Veel landbouwgebieden zijn ongeschikt als leefgebied. Hoge stikstofdepositie is nadelig, afvoeren van maaisel is nodig: bevordert kruiden in plaats van grassen.

Uitvoering: Eigen beheer, door groenaannemer of samenwerken en in beheer geven aan agrariër of ANV. Bij uitbesteden goed in bestekken omschrijven.

Bijvriendelijk beheer: voedsel van maart tot september en overwinteringsplekken. Gebruik inheems zaad. Schakel over naar sinusmaaien. Maximaal afstand tussen voedsel en overnachtingsplaatsen is voor wilde bijen 500 meter; voor honingbijen enkele kilometers.

Beheer van vegetatie; niet voor 21 juni maaien.

Begrazing: onvoldoende afvoer van voedingsstoffen. Drukbegrazing wel goed.

Maaibalk (dodelijk voor 20% van insecten, cyclomaaiër (60%), maai-zuigcombinatie minder geschikt vanwege kracht op insecten, (kooimaaiër, klepelmaaiër (80%), bosmaaiër).

Maaibeheer: eerst even laten liggen, dan afvoeren, geen natte omstandigheden.

Effecten van maaien:

- Dodelijk door de ingreep zelf
- Door predatie na het verdwijnen van schuilgelegenheid
- Geen nectar/stuifmeel
- Geen overnachtings/overwinteringsmogelijkheden

Kosten: zie normenboek Natuur, Bos en Landschap (2018), benchmark gemeenten, Micro:

Cyclomaaier 43-110 €/ha

Maaibalk aan trekker 65-100 €/ha

Opraper en lossen met opraapwagen 300 €/ha

Wiersen 35-75 €/ha

Cyclofrontmaaier en opraapwagen 100-140 €/ha

Macro gemeenten: zie foto/presentatie. Ruw gras 1500 €/ha jaar

Aanbieden poort compostering 20/ton. Toekomst goedkoper (circulaire economie).

Advies dijken: gefaseerd sinusbeheer, onderzijde dijk gras laten staan. Het gaat om de overwinteringsplekken.

6. Henri Holster van De Fruitmotor en WUR verzorgt een pitch over de De Betuwse Fruitmotor als voorbeeld van een regionaal initiatief vanuit de fruitteelt.

Het gaat om de verbinding tussen landbouw en natuur. De bij is icoon voor biodiversiteit; wat goed is voor de bij, is goed voor de biodiversiteit. De relatie voor fruittelers met bestuivers is een economische. In de fruitteelt is kennisadvies nodig: hagen, ondergroei, bloemstroken. Dat vraagt maatwerk. Een vraag daarbij is: hoe gaan we met wet- en regelgeving om? Uitgangspunt is: Denk op landschapsniveau.

7. Sabine van Rooij, Wageningen Environmental Research verzorgt een presentatie over Landschapsnetwerken voor bestuivers.

Ze benadrukt daarbij dat bestuivers een geschikt landschap nodig hebben; een geschikte plek is niet voldoende. Daarvoor is samenwerking tussen een mix van partijen op landschapsniveau nodig. Als bouwstenen voor een bijenlandschap noemt zij: bed en breakfast gebieden, verbindingen van minimaal 5 meter breed (wind), maximaal 500 meter met stapstenen en bij-tankstations (bv een tuin, een balkon).

Er zijn heel veel initiatieven (zie kaart Nederland zoemt), maar er is meer rendement te bereiken door verbinding van initiatieven. Overheden kunnen hierin veel betekenen omdat zij veel gronden bezitten en beheren. Een sociaal netwerk ontstaat niet vanzelf. Wat helpt: een betaalde coördinator, coördinatie bij één persoon, iemand met veel passie en tijd en samen leren in een netwerk: 1. Kennis vergaren, 2. Kennis uitleggen aan collega, 3. Kennis toepassen in eigen praktijk, 4. vertrouwen stimuleren (persoonlijk contact) en gezamenlijke ambitie bespreken, 5. verbinden aan andere beleidsterreinen (recreatie, waterkwaliteit, waterbeheer). 6. Creëer mooie voorbeelden, laat anderen meedoen.

Alle schakels in de keten moeten samenwerken. Waterschappen kunnen hierin veel betekenen in hun rol als gebiedsbeheerder; ze kunnen het meenemen in hun ecologische doelen en kunnen faciliterend monitoren.

Vraag uit de zaal: heeft het zin om bijvriendelijk beheer van tochten naast aardappelvelden? Antwoord: onderzoek geeft aan dat breedte minimaal 11 meter moet zijn. Bermen langs EHS geven meer bijen dan naast een brede maisvelden.

8. Peter Glas, dijkgraaf van waterschap de Dommel is in 1982 afgestudeerd als bioloog (Leiden, Wageningen) met specialisatie sluipwespen. Hij noemt zich "de enige zelfbenoemde Flowerpower-dijkgraaf van Nederland".

Hij geeft aan dat Nederland 17.000 km dijken heeft. Die kunnen als netwerk fungeren, naast de lijnen langs infrastructuur. Onderzoek van Wageningen wijst aan dat grasmat sterker kan worden van ecologisch dijkbeheer. Delfland krijgt daarvoor prijs, net als boer Barkema bij Lelystad. In Brabant is er discussie (geweest) over het maaibeeld; eerst was alles strak gemaaid, nu zijn we ook trots op bijv. nestbeheer. Als je het doel maar voor ogen houdt. Het onderwerp leeft; het algemeen bestuur stelt vragen over ecologisch beheer.

Hij noemt de Nationale bijenstrategie mooie mix van partijen. Van de 80 initiatieven zijn er 29 van waterschappen. Waterschappen hebben toegevoegde waarde. Targets zijn benoemd. Hij roept de waterschappers op de schouders eronder te zetten.

Interactieve sessie:

De deelnemers aan de bijeenkomst gaan uiteen in twee groepen. Groep 1 formuleert kennisvragen vanuit de waterschappen; Groep 2 inventariseert initiatieven bij de waterschappen.

Resultaat groep 1. (nrs. 1 t/m 3 in volgorde van belangrijkheid; overigen niet)

1. Welk proces is nodig om bijvriendelijker beheer toe te passen. Wat kan de Unie daarin betekenen en wat doen de waterschappen? Hoe krijgen we de opzichters mee. (WVS)
2. Hoe borg je het ecologisch beheer? Hoe krijgen we de opzichters mee? (WBD)
3. Hoe zet je samen met gemeenten en provincies een stimuleringsfonds (voor biodiversiteit) op? (WDDommel)
4. Heeft bijvriendelijk beheer zin in landbouwgebieden? (WNZV)
5. Hebben akkerranden zin (of alleen als bufferstrook)? (WVS)
6. Beleid afstemmen met nadere partijen... maar ook doen. Hoe hou je het scherp? (WBD)
7. Hoe organiseer je netwerken, financiën en onderzoek?
8. Wie zijn de coördinatoren per provincie? (WDOD)
9. Wordt dit een belangrijk thema?
10. Hoe krijg je biodiversiteitsdoelen in aanbesteding/inkoop?
11. Hoe betrek je boeren erbij?
12. Hoe gaan we het effect monitoren? (WNZV)

Resultaat groep 2.

Waterschap Zuiderzeeland:

- Er zijn drie participatiemedewerkers aan het werk om de rwzi's in te richten
- Er loopt een pilot dijkbeheer (tijd nodig voor vastleggen en evalueren resultaten).

Waterschap Vallei en Veluwe

- Gefaseerd maaien
- Rwzi ingezaaid
- Interne communicatie

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden:

- Proef met sinusmaaien
- Terrein rwzi ingezaaid

Waterschap De Dommel .

- Er loopt een pilot dijkbeheer (tijd nodig voor vastleggen en evalueren resultaten).

Waterschap Scheldestromen:

- Ambities biodiversiteitsbeleid vastgesteld door Algemene Vergadering
- Nestgelegenheid voor schorzijdebij en schorviltbij aangelegd langs schorren Ooster- en Westerschelde
- Plan opgesteld voor bijvriendelijke inrichting rwzi Westerschouwen
- Samenwerking binnen Bee Deal met fruittelers: inzaaien randen en bermen, beschikbaar stellen terreinen t.b.v. plaatsen bijenkasten

Plenaire bespreking:

Dit onderdeel wordt vanwege de tijd kort gehouden.

Vastgesteld wordt dat:

- Waterschappen zeker kennisvragen hebben m.b.t. de implementatie én borging van bijvriendelijk beheer in hun organisaties. Aspecten daarbij zijn: kennis en houding van ontwerpers en opzichters; plaats in bestekken en uitvoering door aannemers bij aanleg en beheer. De Unie zal hierover overleggen met de Kennisimpuls Bestuivers én met de Green Deal Duurzame Infrastructuur;
- Vorming van regionale netwerken t.b.v. regionale afstemming en van een regionaal stimuleringsfonds voor biodiversiteit van groot belang zijn voor het succes van de uitvoering van de Bijenstrategie. Enerzijds betreft dit andere overheden en tbo's; anderzijds de agrarische sector. Dit zal vanuit de Unie worden ingebracht op de Landelijke bijeenkomst in september 2018;
- Het niet helder is hoe het effect van te treffen maatregelen zal moeten worden gemonitord. De Unie zal dit inbrengen bij het ministerie van LNV;
- Er bij de diverse waterschappen verschillende initiatieven lopen. Vanuit de Unie zal een lijst van contactpersonen per waterschap en een voorstel voor (periodieke) kennisuitwisseling en voortgangsoverleg worden opgesteld.

